

II. AZ ALSÓPAPSÁG ÉS A LAIKUS ASSZISZTENCIA SZEREPÉNEK KUTATÁSA NYUGAT-EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Jelen fejezetben a teljesség igénye nélkül tekintem át a téma legfontosabb kutatóit, megközelítési módjait, sorra véve a hatást keltő, kikerülhetetlen munkákat. A szerteágazó szakirodalom rendszerezését a kiemelkedő kulcstémák középpontba állításával kíséreltem meg. A laikus templomszolgák kutatásának külföldi párhuzamairól csak esetleges, elszórt adatok állnak rendelkezésre, így e tekintetben meg kell elégednünk a hozzáférhető hazai próbálkozások áttekintésével.²⁴

Az alsópapság társadalom- és mentalitástörténeti vizsgálata Franciaországban vette kezdetét az 1960–70-es években.²⁵ Az első, vonatkozó tanulmányok vagy egyházmegyei statisztikai adatokat közöltek, vagy a hívő nép perspektívájából rekonstruálták egy-egy *vicariat* 16–18. századi történetét. A nép között élő papság leírása is az átfogó egyháztörténeti munkákon belül kapott helyet.²⁶ Mintaadó előzményként szokták emlegetni Louis Perouas három kiadást megért monográfiáját, melyben a rochelle-i egyházmegye 17–18. századi általános helyzetét írja körül.²⁷

A franciák által elkezdett utat az *Alltagsgeschichte* német kutatói, majd az olaszok és a skandinávok folytatták az 1980–90-es években. Az ekkoriban született tanulmányok többsége a trienti zsinat (1545–63) következményeit, vagyis az alsópapság és a hagyományos népi kultúra viszonyának átalakulását, a papság elitizálódásának hatásait próbálta meg tetten érni. Köztük Werner Freitag, aki kora újkori Mária zarándoklatok apropóján vizsgálta a hívek és az egyre képzetesebb plébánosok konfliktusokkal terhelt viszonyát.²⁸ Gerard Rooijackers a fonóbeli mulatságok tilalmazásának példáján mutatta be a papság és a népi kultúra „elszakadásának” folyamatát, a hivatalos (elit) és népi vallásosság közti kulturális szakadék megszületését a 16–17. századi dél-Hollandiában.²⁹ Az 1980–90-

24 Fontosnak tartom kiemelni a J. W. Sheils és Diana Wood által szerkesztett *The Ministry: Clerical and Lay* című kötetet, mely a *Studies in Church History* 26. tematikus számaként látott napvilágot 1989-ben. Az értekezések időkerete a 4. századtól a 20. század végéig kiterjed, és egészen Angliától Malajziáig találunk benne esettanulmányokat a laikus templomszolgák témájában. Az átlagosan 10–15 oldal terjedelmű írások mindegyike szűk kérdéskörre koncentrálnak, leíró jellegű vagy csak felvillant egy-egy megválaszolendő kérdést (pl. az ellenreformáció kihívásai, a laikus asszisztenciáról alkotott elképzelések változásai). Sheils–Wood eds. 1989.

25 A korabeli francia kutatások irányáról és helyzetéről szóló beszámólót olasz nyelven Carla Russo állította össze. Russo az *Annales* iskola mintaadó szerepét – e sorok írójához hasonlóan – kiemelkedő fontosságúnak tartja. V.ö. Russo 1972.

26 V.ö. Delumeau 1971.

27 Perouas 1964. Kitűnő példa még a mindennapi vallásosság és az alsópapság vizsgálatára a Karoling korból: Riché 1973. (Németül: *Die Welt der Karolinger*. Stuttgart, 1981).

28 Freitag 1991. Szélesebb látókörű, a teljes kora újkort átölelő munkái: Freitag, Werner 1998; 2002. További, alapvető megállapításokat tett a papság és a népi kultúra viszonyáról a kora újkori Németországban: Dülmen 1989.

29 Rooijackers 1989.

es években Rainer Beck elemezte társadalomtörténeti szempontból a falvakban élő lelképásztorok és a hívek átalakuló kölcsönviszonyát. Beck würzburgi kollégája, Wolfgang Brückner ellenében hangsúlyozza, hogy a falu nem passzív befogadó közeg, hisz maga is állít elvárásokat, kész hagyományrendszert papjai elé. Kritikáját lokális esettanulmányok, konfliktusok elemzése nyomán fogalmazta meg.³⁰

Angolszász területeken az *Annales iskola* mintájára formálódó történeti antropológia égisze alatt születtek az első, vonatkozó elemzések. Ezek a munkák is konfliktuselemzések, de nem az új papi eszmény és a népi kultúra viszonyának kérdését, hanem a papság rendkívüli helyzetekben tanúsított magatartását mutatják be. A Theodore Zeldin által szerkesztett *Conflicts in French Society* című kötet több szerzője 19. századi egyházellenes megmozdulásokat állít a középpontba. Külön figyelemre méltó Roger Magraw itt megjelent értekezése a falusi lelképásztorok nehézségeiről Franciaországban.³¹ A tengeren túli társadalomtörténészek közül Bernard Singer fordult érdeklődéssel a 19. századi francia alsópapság felé. Singer elsősorban a közösség vezető egyéniségei, vagyis a polgármester, a tanár és a pap nézeteltéréseinek tükrében vizsgálta az egyház helyét és szerepét a helyi társadalomban. Kiemelésre érdemes a vidéki plébánosról alkotott sztereotípiák összegzésére tett kísérlete.³² Donald A. Spaeth munkája Salisbury egyházmegye alsópapságának konfliktusait tárja fel a restaurációtól 1740-ig. A munka számos erénye mellett azért is kiemelkedő, mert a szerző az esettanulmányok nyomán határozottan rációfal a népi és hivatalos egyházi kultúrát szembeállító elméletekre.³³ Timothy Tackett a 18. század végi Franciaországból hoz példákat arra, amikor a plébános kénytelen alávetni magát néphagyomány erejének és kiszolgáltatni a helyi színezetű szakrális-mágikus igényeket.³⁴

A kezdetben főként egyházlátogatási jegyzőkönyvekre, püspöki szentszéki iratokra támaszkodó kutatások az 1980-as évek végén új, korábban nem használt források bevonásával árnyalódtak. A francia mikro- és mentalitástörténeti irányzat hatása érhető tetten Alan Macfarlane munkáján, aki egy 17. századi lelkész, Ralph Josselin naplóját dolgozta fel. A lelkész életútját, érzelmeit, világnézetét és emberi kapcsolatait bemutató mű célja a hétköznapi élet történeti szempontú megragadása volt.³⁵ Ugyan Macfarlane-t bevallottan inspirálta oxfordi tanára, Keith Thomas munkássága, Thomas alapműve a témában csak egy esztendővel később látott napvilágot.³⁶

A magyar vallási néprajz elsősorban a németországi kutatásokból merített mintát és inspirációt.³⁷ A német-orientáltságnak történeti alapokon nyugvó lét-

30 Beck 1990; 1988.

31 Zeldin (ed.) 1970. Magraw 1970.

32 Singer 1983.

33 Spaeth 2000.

34 Tackett 1977.

35 Macfarlane 1970.

36 Thomas 1971.

37 Elég csak Schwartz Elemér problémafelvető írására gondolnunk az *Ethnographia* hasábjain, melyben Joseph Weigert mockersdorfi plébános „Religiöse Volkskunde” című munkájára hivatkozva próbálta felhívni a papság figyelmét a népi kultúra vizsgálatának fontosságára. Schwartz 1928.

jogosultsága van, gondoljunk a népi vallásosság jelenségeinek nagyfokú hasonlóságára, vagy a német céhek és vallási társulatok (*Bruderschaften*) történelmi mintaadó szerepére. A nyugat-európai kutatók vonatkozó eredményei azért tanulságosak számunkra, mert a trienti zsinat hatása közel egy évszázaddal korábban érezte hatását, mint nálunk. Így igen hasonló folyamatok zajlottak le a klérus és a nép kapcsolatát, az új papkép kialakulását tekintve a 16–17. századi német, francia vagy holland területen, mint a török kiűzése utáni Magyarországon.

Az alsópapság a magyarországi vallási néprajz történetében egészen a közelmúltig nem fogalmazódott meg önálló kutatási területként. A két világháború közötti Magyarországon elsőként a református és római katolikus szerzetes-lelkipásztorok egyháztörténeti írásait, mindenek előtt a pannonhalmi iskola kutató egyéniségeit (Karsai Géza, Radó Polikárp, Csóka Lajos) érdemes kiemelnünk. A plébániatörténet-írás módszertanát kidolgozó Vanyó Tihámér tanulmányai a *Pannonhalmi Szemlében* és a Szekfű Gyula nevével fémjelzett *Regnumban*, a kor legszínvonalasabb egyháztörténeti évkönyvében jelentek meg.³⁸ Ekkorra már napvilágot láttak az első, valóban színvonalas plébániatörténeti írások. Mohl Adolf, miután az őskortól a 20. század elejéig összefoglalta Tata egyháztörténetét, külön fejezetet szentelt a helyi szokásoknak, majd függelékben közölte papi elődei, a segédlelkészek majd a kántortanítók életrajzát.³⁹ Hoss József püspöki helytartó harminc esztendővel később hasonló szempontok szerint írta meg a kaposvária plébánia történetét, kiegészítve a harangozókról, sekrestyésekről és kurátoroktól szóló fejezetekkel.⁴⁰

A magyar történészek mindeközben egyre határozottabban fordultak a politizáló papság és a papok 1848–49-es szabadságharcban betöltött szerepének kérdései felé.⁴¹ Hermann Egyed premontrei szerzetes tanár munkáját napjainkban Zakar Péter és Sarnyai Csaba Máté kutatásai teljesítik be.⁴²

A „falu és papja” problémakör Bálint Sándor munkáiban körvonalazódott elsőként.⁴³ Ő volt az, aki konkrét példákkal támasztotta alá a papság kultúráközvetítő szerepét, vizsgálta a szegedi nép papsággal, templommal és egyházzolgákkal kapcsolatos szólásait, naiv babonáit, „a papunk”-hoz való viszony évszázados beidegződéseit.⁴⁴ Bálint Sándor álláspontja szerint a jozefinizmus szellemében nevelt alsópapság túlnyomó többségben elutasítóan és érzéketlenül kezelte a nép vallásos áhítatának sajátos megnyilvánulásait.

Az 1980-as években készült kutatástörténeti összefoglalók és irányadónak szánt munkák az egyház és népi vallásosság viszonyának minél teljesebb feltárását szorgalmazták anélkül, hogy konkrétan megnevezték volna az alsópapság

38 A plébániatörténeti írások elengedhetetlen része az alsópapság tevékenységének feltárása, így Vanyó munkássága fontos tudománytörténeti előképnek tekinthető. Vanyó 1937; 1940–41.

39 Mohl 1909.

40 Hoss 1948.

41 Hermann 1932; Meszlényi 1928.

42 Zakar 1999; Sarnyai 2001; 2002. Említésre érdemes forrásközlő kiadvány a Dunántúlról: Hermann István 1998.

43 Bálint 2009/a. [1944].

44 Bálint 1938. 15. 45; 1980. 337; 1981/a. 22; 1981/b. 89; 2009/b. 165.

vizsgálatának szükségességét.⁴⁵ Ugyan Bartha Elek könyvében már külön fejezet foglalkozott a komlósikai lelképásztorok közösségi szerepvállalásával,⁴⁶ az egyes települések alsópapságára és a laikus templomszolgákra vonatkozó adatok még mindig a plébániatörténeti írásokban kaptak helyet. Ezek a munkák jellemzően a Canonica Visitatiók adatait és az eleven szájhagyományt vették alapul. Számos példát találunk a METEM Egyháztörténeti Munkacsoportjának kiadványaiban.⁴⁷

Ami a nagyobb néprajzi összefoglalókat illeti, 1990-ben Bárh János a Magyar Néprajz VII. (Folklor) kötetében „a kultuszt irányító és szervező személyek” címszó alatt értekezett az alsópapság helyéről és szerepéről a népi kultúrában. Írásában külön kitért a plébánost segítő templomszolgákra. A Magyar Néprajz „Társadalom” kötetében Jávör Kata tekintette át a plébános és a hívek viszonyának jellemzőit.⁴⁸ Az ezredforduló előtt megjelent vallási néprajzi munkák közül kiemelkedik Székely László kötete, melyben Csík megye nevezetes katolikus lelképásztorait vette számba megkapó érzékletességgel.⁴⁹

Az alsópapság módszeres vizsgálata Magyarországon tehát Canonica Visitatok és plébániai iratok alapján vette kezdetét. Ennek oka, hogy a papság életadataira vonatkozó dokumentumok (Acta Personalia) hiányosan maradtak fenn – ha fennmaradtak egyáltalán. Előnye, hogy az azonos forrástípusok felhasználásával a tanulmányok adatai könnyen összevethetőek. Tomisa Ilona néprajzkutató-egyháztörténész vonatkozó írásaiban egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján körvonalazta az alsópapság helyzetét a 17–18. századi Magyarországon. Az általa gondozott vizitáció-kiadások előszavaiban és egyéb munkáiban az alsópapság kutatásához nélkülözhetetlen tudnivalók (mint a történelmi körülmények felvázolása és az alapvető fogalmak) letisztázásának szándéka tükröződik. Szinte rendhagyó módon a laikus templomszolgáknak is helyet hagy.⁵⁰

A 2000-es évek második felében szociálanropológiai beállítottságú egyháztörténészek, történészek körében támadt érdeklődés az alsópapság irányában. Ez a „feleszmélés” részben a kutatói érdeklődés hiánya keltette úr egyre nyomasztóbb terhéhez, másrészt a konfesszionalizáció elméletének adaptációs kísérleteihez kötődik.

A konfesszionalizáció fogalmának atyja Wolfgang Reinhard és Heinz Schilling. Lényege, hogy elveti a korábbi évtizedekben meggyökeresedett reformáció–ellenreformáció sémát, vagyis a katolikus ellenreformációt nem védekező reakcióként, hanem reformfolyamatként értelmezi.⁵¹ A konfesszionalizáció

45 A magyarországi vallási néprajzi kutatások múltjáról, irányáról és kilátásairól hasznos összefoglalásokat találunk a következő szerzőktől: Tüskés 1986; Bárh 1987; Baumgartner 1987; Brückner 1987; Barna 1990; Tüskés – Knapp 2001.

46 Bartha 1980.

47 A munkacsoport kutatási programjáról készült összefoglalást lásd: Horváth 1993. A számos próbálkozás közül mind színvonalában, mind terjedelmében kiemelkedő Katus László áttekintése a szegvári plébánia történetéről. Katus 1994.

48 Bárh János 1990; Jávör 2000.

49 Székely 1995.

50 Tomisa 1992; 1997/a; 1997/b; 2002.

51 Az elmélet alapvetéseit Magyarországon elsőként Tusor Péter, a kritikákat Kálmán Gábor összegezte. A konfesszionalizáció elméletéről bővebben lásd: Mihalik 2012.

elméletét Fazekas István, Molnár Antal majd Mihalik Béla Vilmos kísérelte meg átültetni magyar viszonylatokba győri, váci és egri egyházmegyei kutatások apropóján.⁵²

Napjainkban a tudományos érdeklődés területe a plébániahálózat újjászervezésének időszakára, vagyis a 17–18. századra koncentrálódik. Dénesi Tamás és Fazekas István munkái alapján képet kaphatunk az észak- és nyugat-dunántúli egyházmegyéek papságának életkörülményeiről, pályaképéről, mindennapi nehézségeikről, melyekkel a soknyelvű és nemzetiségű, vegyes vallású településeken működve szembesültek.⁵³ Munkájukon felbuzdulva Gózszy Zoltán és Varga Szabolcs a pécsi egyházmegye hasonló bemutatását tűzte ki célul. Érdeklődésük középpontjában a plébániák anyagi infrastruktúrájának, személyi állományának újjászerveződése áll a török kiűzése után.⁵⁴ Mind a magyarországi, mind a nyugat-európai és amerikai kutatástörténeti előképekből egyértelműen kimutatható a 19. századi állapotok vizsgálatának hiánya.

A néprajzkutatók közül napjainkban Barna Gábor, Bárth János és Bárth Dániel kutatásai irányadóak a témában. Barna Gábor az elmúlt évtizedekben több helytörténészt és egyetemi hallgatót biztatott eredményesen az elhanyagolt területek vizsgálatára.⁵⁵ Bárth János székelyföldi kutatásai kapcsán foglalkozik a plébánosok és templomszolgák tevékenységével. Újabban Székelyvarság és Csíkszentgyörgy településekről tette közzé a 19–20. századi plébánosok és templomszolgák adatait, bemutatva a helyi népeletre gyakorolt hatásukat (pl. mezőgazdasági innovációk) és a hívek viszonyulását.⁵⁶ Gondozásában jelent meg Szakál Veronika forrásközlése a gelencei plébánosok időjárás-feljegyzéseiről.⁵⁷ Bárth Dániel 2003-ban a Cumania hasábjain elevenítette fel Szloboda Mátyás küllődi káplán hadakozását a katolikus délszláv leányok szőlőőrzésének szokása ellen, melyet a segédlelkész az erkölcsi bűnök melegágyaként értékelt. A falu és a pap viszályának összetett okait Bárth széles társadalmi kontextusba ágyazva elemzi.⁵⁸ Doktori értekezésében az esküvővel, keresztelelővel és asszonyavatással összefüggésben hangsúlyozza az alsópapság kulcsfontosságú szerepét az egyházas néphagyományok alakításában.⁵⁹ 2012 tavaszán Bárth Dániel konferenciát hívott össze az ELTE Folklore tanszékén, mely az alsópapság fiatal kutatóit ültette egy asztalhoz. Az egy évvel később megjelent kötet elején a szerkesztő összegzi az európai kutatástörténeti előzményeket, elsősorban a 18. századra vonatkoztatva.⁶⁰ Témám szempontjából kiemelendő Muntagné Tabajdi Zsuzsanna írása, aki a váci egyházmegyei papság felekezeti közötti konfliktusait elemzi a 17–18. században.⁶¹ Bednárík János tanulmánya mind időben, mind jellegében rokonságban áll

52 Fazekas 1993; Molnár Antal 2004/a; 2005; Mihalik 2012.

53 Dénesi 2006; 2009.

54 Gózszy–Varga 2009.

55 Katus 1994; Józsa 2009; Kovács 2010. (kézirat); Kocsis 2012. (kézirat)

56 Bárth János 2006.

57 Szakál 2011.

58 Bárth Dániel 2003.

59 Bárth Dániel 2005.

60 Bárth Dániel 2013.

61 Muntagné Tabajdi 2013.

jelen disszertáció bizonyos fejezeteivel; Bacsák Imre plébános karaktere számos vonásában hasonlít Hegyi Antaléhoz.⁶²

Kikerülhetetlennek tartom megemlíteni Kiss Réka 2011-ben megjelent doktori disszertációját, melynek témája az egyházfegyelmezés gyakorlata a Kükküllői Református Egyházmegyében.⁶³ Forrásai elsősorban 17–18. századi zsinati bírósági testületek protocollumai illetve egyházlátogatási jegyzőkönyvek voltak. Írásában a norma és praxis kérdéskörét, a törvényekben rögzített viselkedésminták betartatását, az egyházi elvárások és a falu erkölcsi normáinak viszonyát vizsgálja, különös hangsúllyal a fegyelmezési módok időbeli változásaira. Ugyan sem az időkeret, sem a vizsgált felekezet nem egyezik a jelen tanulmányban foglaltakkal, Kiss Réka megközelítési módja, sajátos meglátásai e sorok szerzőjére is termékenyítően hatottak.

A templomszolgák kérdése Magyarországon hiányos, egyenetlenül feltárt területnek számít. Barna Gábor a Mezey kántorcsalád vizsgálatával adott új lendületet a kántor-kutatásoknak, mely korábban csak a halotti búcsúztatókkal összefüggésben tarthatott számot a kutatók érdeklődésére. Bartha Elek és Kriza Ildikó nyomán⁶⁴ még a 2000-es években is történtek kísérletek a halotti búcsúztatók új szempontú vizsgálatára.⁶⁵ A kántorok tevékenységének egyoldalú megközelítését, nevezetesen a temetkezési szokásokban játszott szerepük túlsúlyozását Beszédes Valéria is felismerte. Beszédes kezdeményezésére a Kiss Lajos Néprajzi Társaság 1997 októberében szervezett, tematikus konferenciáján a térség kántorairól tartottak beszámolót a Bácska és Bánát kutató muzeológusai. A változó színvonalú tanulmányoknak elsősorban szimbolikus jelentősége van, a vállalkozás egyfajta kísérletnek tekinthető.⁶⁶

A kántorok összetett közösségi szerepvállalásáról elsőként tehát Barna Gábor tollából születtek valódi tudományos értékkel bíró tanulmányok. Barna Gábor vonatkozó munkáiban a Mezey kántordinasztiá énekeinek kultúrtörténeti hatását vizsgálja. Ezek az énekek azért jelentősek, mert részben megőrizték koruk élő gyakorlatát, ugyanakkor új elemekkel is bővítették a Dél-Alföld vallásos énekkultúráját.⁶⁷ A zenetudósok közül Bárdos Kornél és Dobszay László szentelt figyelmet a kántorok énekszerző tevékenységének.⁶⁸

A templomszolgák iránti tudományos érdeklődés a kántorok tematikus vizsgálatával jóformán lezártnak tekinthető. Bárh János talán az egyetlen, aki a vallási élet elemzése során részletesen kitér a laikus templomszolgák feladataira,

62 Bednárík 2013.

63 Kiss 2011.

64 A témában született korai, irányadó írások: Kriza 1993; Bartha 1995.

65 A kutatók többnyire a 20. század elején-közepén alkotó kántorok halotti énekszerző tevékenységét vizsgálják. Lásd: Adorjáni 2006; Jelen sorok írója Knapék Dezső csanyteleki kántor halotti búcsúztatóinak példáján hívta fel a figyelmet a nyomtatásban megjelenő kántori segédkönyvek hatására. Gyöngyössy 2010/a.

66 Beszédes (szerk.) 1998.

67 A témában megjelent számos értekezés közül lásd: Barna 1984; 1998/a; 2011.

68 Bárdos 1990; Dobszay 1995.

személyére, kultúraformáló és közvetítő szerepükre egy vizsgált közösségben.⁶⁹ A harangozókról, sekrestyésekről elsősorban a harangok és harangozási szokások kapcsán értekeznek a népelet kutatói, gyakran ugyanazon megállapításokat ismételve.⁷⁰ Az egyházi szerepe a plébániakutatások okán merül fel, ám csak elvétve kap a kérdés külön fejezetet a templomok pénzkezelése ürügyén.⁷¹

Gyakorlati lelkipásztorkodástani tankönyvekben találunk egyházi szerzők tollából javaslatokat arra, hogyan célszerű a plébánosnak viszonyulnia saját háza népéhez.⁷² Ezek az írások tanácsadó szándékkal születtek, ugyanakkor az életből vett példák miatt értékes forrásként szolgálnak a templomszolgák munkájának, mindennapi problémáinak megismeréséhez. Valódi különlegesség az egyetlen, sekrestyéseknek és harangozóknak szánt, gyakorlati instrukciókkal ellátott kiadvány Pogonyi Bernát plébános tollából.⁷³ Az igényeket mutatja, hogy a 1896-os állami ünnepek ürügyén megjelentetett munka első kiadásának 700 példánya egy év leforgása alatt elfogyott. A lelkipásztorkodási tankönyvekhez hasonlóan kiaknázatlan forrásnak számítanak a papok által írt önéletrészek, visszaemlékezések, pályaképek. Ezek száma igen csekély, szerzőjük gyakran ismeretlen; ugyanakkor létszerű képet festenek a 19–20. századi lelkipásztorkodó papok mindennapjairól, a templomszolgákhoz és híveikhez való viszonyáról.⁷⁴

Munkám az előképek tükrében újdonságot jelent mind a választott időkeret, mind a kutatás speciális területét tekintve. A vállalkozásomhoz legközelebb álló munkák – mint Dénesi Tamás vagy Fazekas István tanulmányai – kivétel nélkül egyházmegyei szintű, átfogó keresztmetszetek, melyek a 18. század végével lezáródnak. A témában végzett, szűk területre – konkrétan egy adott plébániaközösségre – koncentrálnak „mélymerítés” gyakorlatilag példa nélküli.

További eltérést jelent a korábbi kutatásokhoz képest, hogy az általam vizsgált időszakban a váci püspök nem végzett kánoni vizitációt, így csak az előzmények körvonalazásánál vehettem hasznát ennek az értékes forrástípusnak, mely a korábbi kutatások törzsalapját képezte. Ugyanakkor az 1890 szeptemberében készített *Visitatio Paterna* tömörsége ellenére is tanulságos keresztmetszetet nyújt a csongrádi plébániai élet működéséről.⁷⁵

Csongrád múltbéli vallási életéről az 1990-es évekig csak nagyobb, egyházmegyei szintű összefoglalók és sematizmusok nyomán kaphattunk töredékes képet.⁷⁶ A későbbiekben napvilágot látott történeti munkák közül Molnár Antal

69 Bárth János 2006. 103-115; 2012. 357-380. Dénesi Tamás disszertációjában érintőlegesen foglalkozik a kérdéssel Dénesi 2006. (kézirat) 90-94.

70 Példaként lásd. Bálint 1980; Barna 2000. Kisházi-Kovács László írásában Kreminger Antal szegedi plébános és harangozójának konfliktusa nyomán kerülnek értékes adatok felszínre a 19. századi szeged-belvárosi harangozó választásával, bérezésével, feladataival kapcsolatban. Kisházi-Kovács 2008. Református településről hoz vonatkozó példákat: Koppány 1985.

71 Gyetvai 1987. 327.

72 Dubois 1870. 360-367; Kerschbaumer 1872. 235-240; Schüch 1872. 590.

73 Pogonyi 1908.

74 N. N. 1880; Gyürky 1881; Solymosi é.n. (kézirat).

75 VPL Vis. Pat. 1890.

76 *Schematismus cleri dioecesis Vaciensis in annum a Christo nato [...]*; Chobot I. 1915; II. 1917; Zsilinszky 1898; Rajz 1943; Bánk (szerk.) 1970; Varga Lajos 1997; Patkóné Kéring 1997; Török-Legeza 2001.

tanulmányait érdemes kiemelni.⁷⁷ A váci egyházmegye alsópapságának, köztük 18. századi csongrádi plébánosok könyvállományának összetételéről Holl Béla emlékkönyvében tájékozódhatunk. Holl kimutatásaihoz ugyan nem készített értelmező összegzést, a tényadatok alapján releváns következtetések vonhatók le a korabeli papság műveltségéről.⁷⁸

Csongrádon a kitűnő forrásadottságok és az időnként fellángoló lelkesedés ellenére a mai napig nem készült helytörténeti monográfia. Az 1970-es években Tari László szerkesztésében olyan forrásértékű publikációk láttak napvilágot, melyekben visszaemlékezések, kéziratok feljegyzések nyomán tárul fel Csongrád és a plébánia története.⁷⁹ Váry Gellért, csongrádi születésű piarista pap visszaemlékezéseit reprint kiadásban, jegyzetekkel ellátva adták közre 1974-ben.⁸⁰ Erdélyi Péter, Gát László, Licsicsányi István, Sebestyén István helytörténészek áttekintő, ismeretterjesztő munkáikban, várostörténeti-kronológiai összeállításaikban kisebb-nagyobb hangsúllyal tárgyalják az egyházi élet működésének kérdéseit.⁸¹ Ezek az írások főként az MNL CsML Csongrádi Fiókleveletárában található történeti iratokra támaszkodnak.

Csongrád egyházi élete önálló témaként helyi, megyei és országos szintű napilapokban, folyóiratokban bukkant fel afféle érdekességként, Bodnár József, Hegyi Antal majd Szedlacsek István plébános jóvoltából.⁸² A Szegedi Hírmondóban rendszeresen jelentek meg írásos beszámolók csongrádi egyházi ünnepekről, eseményekről, leggyakrabban Szappanos János tanító tollából. Hogy Csongrád általános egyháztörténete mégsem ismeretlen a tudomány számára, az Dudás Lajos helytörténész munkásságának köszönhető. Dudás helyben hozzáférhető források (Historia Domus, plébániai iratok, helyi és megyei sajtóanyagok) alapján állította össze tanulmányait, melyek 1994-től az *Oppidum Csongrád* helytörténeti évkönyv hasábjain láttak napvilágot. Ezek az áttekintések az Árpád-kortól a 20. század közepéig tartalmazzák a csongrádi egyházszerkezettel kapcsolatos, alapvető tudnivalókat.⁸³

Ugyan Csongrádon minden időben jelentős volt a római katolikus többség, a más vallásúak egyházi élete is számot tartott a kutatói érdeklődésre. A csongrádi zsidóságról Majzik Zsanett, a reformátusokról Ekecsi Erzsébet készített szakdolgozatot, míg Bereznai Zsuzsanna az adventistákról tett közzé értekezést.⁸⁴

A csongrádi plébániákhoz, plébánosokhoz közvetlenül kapcsolódó írások száma csekély annak ellenére, hogy a templomok szertartásrendje, a piroskavárosi templom és a ferencesek története viszonylag korán került a vizsgálódások homlokterébe.⁸⁵ Hegyi Antal plébános személye Erdélyi Péter és Tanczos

77 Molnár Antal 2001; 2004/b.

78 Holl 2000.

79 Tari 1977.

80 Váry 1974.

81 Erdélyi Péter 1998; Gát 2006; Sebestyén 2002; Licsicsányi 2011.

82 Bodnár 1864; Hegyi 1894; Szedlacsek 1924.

83 Dudás 1996; 1997; 1998; 1999/a; 2000.

84 Majzik 2009. (kézirat); Ekecsi 1999. (kézirat); Bereznai 1989/b.

85 Gacsári Kiss 1983; Dudás 1999-2000.

Roland figyelmét is felkeltette. Míg Erdélyi Péter Hegyi plébános amerikai emigrációjának emlékeit tette közzé, Tánzos a nevezett plébános politikai tevékenységének tanulságait vette számba.⁸⁶ Legújabbán Kovácsik Antal tekintette át Porubszky József plébános csongrádi működésének tanulságait.⁸⁷ A céhek vállalási megnyilvánulásaiival, a plébániához kötődő vallási társulatok kérdésével e sorok írója foglalkozott.⁸⁸ Egyházzszolgákkal kapcsolatban mindösszesen egyetlen munka született: Dudás Lajos 2001-ben a kezdetektől a 20. század végéig vette sorra Csongrád kántorait.⁸⁹ A jelenlegi munka egyik célja tehát, hogy enyhítse a hiányzó csongrádi plébániatörténeti írás keltette űrt, egyben rendszerbe foglalja és kiegészítse a korábbi kutatások eredményeit, hogy helytörténeti írásként is hasznosítható legyen.

86 Erdélyi Péter 1993; Tánzos 2006.

87 Kovácsik 2010.

88 Gyöngyössy 2010/c.

89 Dudás 2001.